

RECENSIONER

CARINA AGNESDOTTER
**DIKT I RÖRELSE. INGRID
SJÖSTRAND OCH POESINS
RETORIK I KVINNORNAS
FREDSRÖRELSE 1979–1982**
Möklinta: Gidlunds förlag, 2014,
309 s. (diss. Göteborg)

”Elda under din vrede” – så lyder titeln på en av poeten och fredsrörelseaktivisten Ingrid Sjöstrands mest emblematiske kampdikter från 1979. Diktens budskap är tydligt: omvänd din förtvivlan över världens tillstånd till kamplust och protestera istället mot det som upprör dig! Hur detta bäst låter sig göras i det sena 1970- och 1980-talet, i vilka sammanhang och med vilka poetiska och retoriska medel, är föremålet för Carina Agnesdotters avhandling *Dikt i rörelse. Ingrid Sjöstrand och poesins retorik i kvinnornas fredsrörelse 1979–1982*.

Agnesdotter berättar i avhandlingens sista kapitel att ”avhandlingsprojektet föddes ur ett intresse för poesins användbarhet och funktioner i kollektiva politiska sammanhang” (s. 245). Detta engagemang pekar rakt in Agnesdotters mycket intressanta frågeställningar: Hur kan poesin stärka kollektiv identitet och gemenskap inom en social rörelse? Hur kan dikten

bidra till att sprida rörelsens budskap utanför dess krets och därmed förhoppningsvis också vinna nya sympatisörer? Vilken kunskapsproduktion kan poesin som kulturellt uttrycksmedel understödja, både inom och utom rörelsen?

Avhandlingens huvudsyfte är ”att bidra till en förståelse av hur poesi fungerar som retorisk handling med utgångspunkt i situationer kopplade till några av de nya rörelser som växte sig starka i Sverige under 1970-talet, och av vad poesin säger oss om dessa rörelser och situationer” (s. 13). Några sidor längre fram förtydligar Agnesdotter att hennes avsikt inte är att försöka ta ett grepp om rörelsepoesi i stort utan främst att undersöka Ingrid Sjöstrands dikters retoriska funktioner i relation till Kvinnokamp för fred. Detta eftersom Sjöstrands dikter betraktas som exempel på genren bruksdikt och som sådan kan bidra med större förståelse av hur ”poesi kan fungera som en retorisk handling i en situation och om situationen i sig.” (s. 19) En fråga uppstår därför omedelbart: är det Sjöstrands författarskap som avhandlingen ämnar belysa, eller hur poesi – i bred bemärkelse – fungerar retoriskt i rörelsesammanhang? Efter avslutad läsning är det svårt att avgöra vilket syfte som är överordnat det andra, och på så vis uppstår en disharmoni mellan ansats och slutsats. Men eftersom avhandlingen endast

med lite strängare formuleringar hade blivit av med detta problem, och emedan analyserna oftast fångar in båda nivåerna, så är detta av mindre betydelse för helhetsintrycket.

Agnesdotter stöder sig främst mot Lloyd F. Bitzers teori om retoriska situationer, genom vilka det retoriska uttrycket betraktas som ett svar på ett påträngande problem. Ett gott exempel på ett sådant är det fjärde kapitlets analys av kärnkraftsfrågan. På ena sidan om konfliktlinjen befinner sig ja-sågarna som med ekonomiska argument försöker vinna arbetarklassens röster. På den andra sidan förs argumentet *mot* kärnkraft likaledes på ekonomiska grunder, men nu gäller det att få arbetarna att förstå att ett nej därtill skulle gynna arbetarrörelsen i stort – och att ett ja skulle innebära en väsentlig försämring av arbetarnas villkor. Agnesdotters hypotes är att ”bruksdikten just genom sitt estetiska tilltal kan göra läsaren eller åhöraren mer villig att släppa sina tidigare övertygelser, och istället anta diktens och rörelsens perspektiv” (s. 35). I relation till kärnkraft kan alltså poesin med retoriska och estetiska medel foga samman arbetarrörelsens traditionella konflikt mellan arbete och kapital i den nyuppkomna retoriska situationen som ett ställningstagande för eller emot kärnkraft innebar. Poesin syftade till att lyfta fram freds- och arbetarrörelsens gemensamma grunder, genom att utvidga arbetaridentiteten, som Agnesdotter skriver ”till att omfatta även kärnkraftsmotstånd”.

Avhandlingen inleds in medias res, vilket gynnar en känsla av närvaro och närhet till materialet som upprätthålls av handlingen igenom, något som förstärks av att Agnesdotter har haft tillgång till Sjöstrands mer eller mindre privata arkiv. Det första analyskapitlet syftar till att contextualisera och ”närmare belysa den retoriska situation som dikterna förhåller sig till ur ett kvinnorörelseperspektiv” (s. 66). I detta kapitel lägger Agnesdotter grunden för de kommande undersökningarna så till vida att kvinnorörelsens analyser av samhället är

konstituerande även för freds-rörelsen. Läsaren får mycket intressant kunskap om 1970-talets kvinnokultur som motkultur och det nyväckta intresset för Elin Wägners *Väckarklocka*. Här hade jag önskat att de begrepp och idéer som lyfts fram i analysen hade fått lite större utrymme än de får i de kommande kapitlen. I sitt nuvarande utförande bildar de en i och för sig viktig fond för de kommande undersökningarna, men det hade troligtvis varit fruktbart att aktualisera dem tydligare i relation till den maskulint kodade rationalitet som lyfts fram i kapitel tre.

Det andra analyskapitlet undersöker hur Sjöstrands dikter bidrar till rörelsens kunskapsproduktion avseende systerskap som kollektiv identitet. Konflikten är här vilken typ av feminism som för emancipationen framåt. Agnesdotter visar övertygande hur de ”argument som grundats i en kvinnlig omsorgstradition har ett politiskt syfte, vilket inte är att få kvinnor att förbli som de är, utan bli sådana som de borde vara för att samhället radikalt ska kunna förändras” (s.135). Analyserna av hur detta uttrycks i Sjöstrands poesi är både väljorda och tänkvärda. En dikt som ter sig enkel vid första ögonkastet vecklas metodiskt ut tills alla dess gömslen är belysta.

I kapitel tre fokuseras kritiken mot det moderna samhället. Här ställs nu den ovan nämnda patriarkala och irrationella rationaliteten mot den kvinnokunskap med radikalt annorlunda värden som presenterades i avhandlingens första kapitel. Det är enormt intressant, men varför så kort – endast tio sidor? Jag tycker mig se, genom exempelvis bruket av andrahandskällor i noterna, att detta kapitel inte har givits lika stor omsorg som de andra. Det är synd, för en noggrann undersökning av denna motsättning hade kanske kunnat bidra till en fördjupad förståelse av det som Agnesdotter benämner som ”konflikter” i dikten. På textanalysens nivå är konflikten som presenteras ofta alltför obestridlig och en idéhistorisk

överblick hade kunnat både bredda och fördjupa analysen.

Kapitel fyra och fem behandlar dikter som skrevs i kampen mot kärnkraft och kärnvapen. Diktanalyserna är mycket övertygande och föredömligt utförda, i synnerhet i det kusliga femte kapitlet där Agnesdotter ger sig i kast med dikter skrivna i kölvattnet av NATO:s beslut om upprustning av kärnvapen i Europa. Agnesdotter visar genom faktaunderstödd argumentation, metaforer och känsloutlösning hur fredsrörelsen brottas med den snudd på omöjliga uppgiften att mana till engagemang mot den här typen av storpolitiska beslut, fattade högt över också nationalstatens huvuden och med otänkbara konsekvenser för mänskligheten.

I det sista och sammanfattande kapitlet konstaterar Agnesdotter att de retoriska och estetiska funktionerna i dikten inte går att skilja från varandra. När ett ”estetiskt grepp används i en dikt som har som syfte att övertyga i en retorisk situation blir greppen *retoriskt* verksamma. [...] Estetiken fyller här retoriska funktioner”. (s. 251) Att så är fallet i Sjöstrands dikter visar Agnesdotter med skärpa, men jag kan inte låta bli att undra vad som hade hänt med den slutsatsen om andra rörelsetexter hade analyserats med samma grepp. Hur ser programförklaringar, debattartiklar och manifest ut? Samt sett från ett inomvetenskapligt perspektiv: om forskaren inte främst ägnat sig åt textens uttolkning utan dess verkan i en retorisk situation, är det då inte ofrånkomligen så att retoriken och estetiken är två sidor av samma mynt?

Om vi återgår till det ovan nämnda syftet så svarar avhandlingen väl på dess avknoppade frågeställningar. Diktanalyserna är utmärkta, men jag hade ibland under läsningen önskat en mer fördjupad diskussion av vissa problemkluster. En sådan tror jag hade belyst relationen mellan Sjöstrands dikter och den mindre kampbetonade och identitetspolitiska

litteratur som skrevs under samma period. Det hade exempelvis varit mycket intressant med en fördjupad diskussion av moders- och omsorgsmetaforerna som Agnesdotter spårar i det första kapitlet och som kopplas till freds- och miljörelsen. Jag hade gärna sett att genusperspektivet hade varit mer framtonat och att dessa metaforer hade satts i en större idéhistorisk och litterär kontext.

På flera ställen upprepar texten sig, den hade i detta avseende kunnat stramas åt något. Ett annat problem är hanteringen av referenser och källor. Många av dem hänvisar till andrahandslitteratur där det ter sig onödigt. Omvänt finns en hel del matnyttig information nedlagd i noterna som jag hade önskat framkom i brödtexten.

Sammanfattningsvis är en av de största förtjänsterna med *Dikt i rörelse* att den för samman arbetarlitteraturen med kvinno- och fredsrörelsens estetiska uttryck och visar en tydlig kontinuitet dem emellan. Agnesdotters avhandling är en inspirerande ingång i och ett viktigt bidrag till forskning om sociala rörelser och dess kulturella uttryck, som belyser diktens såväl estetiska som politiska och retoriska funktioner.

Evelina Stenbeck

TANJA VON DAHLERN
**MOVING IMAGES OF LITERATURE.
TRANSFORMATIONS OF LITERATURE
IN CONTEMPORARY VIDEO AND
FILM INSTALLATION ART**

Uppsala: Uppsala universitet,
Litteraturvetenskapliga institutionen,
2015, 248 s. (diss. Uppsala)

Vid läsningen av Tanja von Dahlerns avhandling *Moving Images of Literature. Transformations of Literature in Contemporary Video and Film Installation Art* (Uppsala 2015) slår det mig hur väl skickad den monografiska genren är att diskutera och analysera just *texter*. Inom

humaniora har vi tagit avhandlingsgenren för så givet att vi nog sällan reflekterat över att visuellt dominerade discipliner såsom bild-, medie-, drama- och filmvetenskap faktiskt på ett helt annat sätt måste transmediera sina objekt in i den akademiska diskursen. Men innan man hoppar på det digitala glädjetåget måste man vara medveten om åtminstone två förhållanden: dels att digitala plattformar må tillhöra framtiden, men att de ofta har en begränsad livslängd; dels att monografin inte bara är en behållare för text utan också – precis som de digitala gränssnitten – representerar ett särskilt sätt att tänka, en särskild forskningspraktik.

Denna inledande digression kan sägas vara härledd ur den här behandlade avhandlingens huvuduppslag: att undersöka olika transformationer mellan litteratur och videokonst. I alltför liten utsträckning har den humanistiska forskningen själv prövat att transformera sin forskning och sina egna resultat till nya gränssnitt – men man har fram till helt nyligen heller inte sett den monografiska genren som något annat än en självklar kanal för humanistisk forskning. Under ”hotet” från den digitala kulturen har det kanske ändå börjat gro en medvetenhet om att monografins värde inte består i att vi ”alltid gjort så” utan i att den representerar en särskild form av kunskapsproduktion, en forskningsprocess knuten till bokmediet. På samma sätt bör vi uppmärksamma att andra gränssnitt, andra plattformar för kunskapsinhämtning och kommunikation, kommer påverka såväl teori och metod som forskningsfrågor och resultat. Det skulle ha varit spännande att få ha tagit del av von Dählerns undersökning i ett digitalt gränssnitt, med mer levande representationer av de verk hon diskuterar – nu har de lätt gråsvartvita illustrationerna från verken förpassats till ett appendix som knappast gör verken rättvisa. Men avhandlingsförfattaren har utifrån den monografiska genrens premisser i allt väsentligt ändå lyckats väl med såväl beskrivningen

som analyserna av fyra tämligen samtida videokonstverk, och deras relation till olika former av litterära förlagor.

De fyra verk som står i fokus är Kutluğ Atmans *The Complete Works of William Shakespeare* (2009), Stan Douglas *Der Sandman* (1995), Fiona Tans *Disorient* (2009), samt Gerard Byrnes *1984 and Beyond* (2005–07). Avhandlingen inleds med femtiotalet sidor bakgrund och en teoretisk genomgång som rör sig från Genettes palimpsester, via adaptationsanalys (Leitch, Hutcheon), appropriering och postproduktion (Bourriaud) till mediesemiotik (Elleström). Teoridelen avslutas med några nedslag i fältet video- och installationskonst. von Dählern redovisar också sin intention att genomföra en komparativ studie, men erkänner samtidigt att den rent jämförande analysen kan missa viktiga såväl historiska som samtida referenser i de jämförda verken, och hon öppnar därmed upp sina iakttagelser för en kontextualiserad läsning.

Det ska omedelbart konstateras att avhandlingsförfattaren i allt väsentligt lyckas med det analysarbete hon föresatt sig. Min huvudsakliga invändning vad gäller själva genomförandet är att den inledande teoridelen känns något överlastad, till exempel tycker jag inte att Lars Elleströms mediesemiotiska modell operationaliseras i analyserna i någon betydande utsträckning. Vid några tillfällen nämns några av Elleströms begrepp, men det tillför inte så mycket till förståelsen av verken. I övrigt kan jag konstatera att de analyserade verkens intermediala transformationer utreds väl, att relationen mellan videokonst och förlaga redovisas förtjänstfullt och att också historiska referenser arbetas in i analysen. Det är genomgående välskrivet och intressant. Jag stimuleras ofta att ”binga” (varför bara ”googla”?) olika trådar som texten nystar upp. (Att jag som läsare rör mig ut ur texten ser jag inte som ett tillkortakommande utan som en förtjänst – jag vill bli satt i rörelse när jag läser!) När jag därför ska

diskutera avhandlingens innehåll är det inte så mycket på kvalitativa som på principiella grunder: jag är nyfiken på vilka konsekvenser och begränsningar vissa metodologiska och teoretiska överväganden kan ha fört med sig.

Låt oss som ett första exempel ta von Dahlerns analys av Stan Douglas videoverk *Der Sandmann*. Analysen formas till en spännande videokonstresa genom Ufa:s filmstudior i Potsdam, med sin såväl cineastiska (Lang, von Sternberg, Dietrich, Leander) som politiska historia (filmstaden som propagandaverktyg, först för Tredje riket, senare för DDR); och genom E.T.A. Hoffmanns spökhistoria filtrerad genom Sigmund Freuds famösa läsning i *Das Unheimliche*. På vägen stöter vi på det tyska kolonilottssystemet, *Schrebergarten*, introducerat under andra halvan av 1800-talet av Ernst Hauschild, uppkallat efter dennes då nyligen bortgångne kollega Moritz Schreber. Schreber i sin tur var djupt engagerad i uppfostringsfrågor, något som bland annat resulterade i Schrebers *Geradehalter* ("upprätthållare"), en ohygglig konstruktion som skulle ge barnen fysiska smärtförmåelser ifall de inte satt rakryggade vid middagsbordet. (Att Moritz Schrebers son var Daniel Paul Schreber, författaren till *Denkverdigkeiten eines Nervenkranken* – of Freud-Kittler-*Aufschreibesysteme* – förvånar knappast.) Det är spännande och stimulerande läsning, och jag blir nyfiken på flera av de saker von Dahlern lyfter fram – sökmotorn på min dator används flitigt. Det förefaller dock som om undersökningen tar upp till diskussion endast de företeelser konstnären själv nämner i sina instruktioner. Det är på sätt och vis en rimlig begränsning, verket är oerhört rikt på referenser. Men innebär det samtidigt inte en risk att den som är bekant med Douglas *Der Sandmann*, och har läst den dokumentation som ackompanjerar verket, kanske inte blir särskilt överraskad?

Det är signifikativt att det kapitel som föregår analysen av Douglas verk, och som tar upp

Kutluğ Atamans *The Complete Works of William Shakespeare*, avslutas på följande sätt: "The focus on writing prompts reflections on the connections between writing (and, relatedly, literature) and cultural memory, particularly in the context of transmission, remediation, transformation, and adaptation" (s. 81). Kapitlet (som jag tycker är ett av avhandlingens bästa) belyser nyanserat och intressant hur den turkiske konstnären återbrukar samtliga Shakespeares pjäser i ett postkolonialt drama om identitet, kultur och makt. Pjäsernas texter, avskrivna för hand, projiceras rullande i högt tempo på två skärmar och von Dahlern diskuterar valet av språk, Shakespeare som symbol, och vad som händer i transformationen när en turkisk konstnär väljer att reproducera dessa emblematiske textmassor i ett oläsligt format. Men sammanfattningen handlar alltså nästan enbart om de intermediala relationerna. Avhandlingens avslutande rader bekräftar intrycket: "Thus, the dissertation emphasizes literature's transformative features and tests different ways of engaging with the ever-changing face of literature across time, cultures, and media" (s. 202). Förutom det möjligen något självklara i denna slutsats, och – framförallt – att mitt distinkta intryck är att von Dahlern upptäckt betydligt fler aspekter än så i sina analyser, så pekar detta i riktning mot en intermedialitetsforskning som i någon mån hotar att bli *självtricklig*. Och det vore olyckligt.

Å andra sidan: då avsikten är att frilägga de intermediala relationerna blir närläsningens syfte inte primärt att upptäcka nya sammanhang, utan just att studera vilka val konstnären gjort. von Dahlern gör detta med förtjänst, men jag kan ändå inte undgå att fundera över vad som kunnat bli resultatet om undersökningen sökt sig utanför de utstakade bannorna. Ett exempel: Hoffmanns *Sandmannen* behandlar ju såväl mekaniska dockor som optik, ja kanske främst optiken och blicken, och ett förjupat resonemang kring det moti-

vet hade kanske kunnat leda analysen i en mer prövande, snarare än bekräftande, riktning. Optiken torde ju ha spelat en betydande roll i Ufa-studion, och blicken, såväl den optiska, som den metaforiska ("blicken på historien") är central i Douglas verk. Och vad hade man (inte) kunnat göra av Orwells roman *1984* i relation till Gerald Byrnes iscensättning i *1984 and Beyond* (2005–2007) av ett rundabords-samtal mellan framstående sf-författare om Jordens framtid?

Ett annat exempel: Fiona Tans installation *Disorient* (2012), som är en multimodal iscensättning av *Marco Polos resor*, tycks etablera ett dialogförhållande till kuriosakabinettet som genre, något som också hastigast diskuteras i avhandlingen. Jag har själv prövat att relatera kuriosakabinettet till vår samtida digitala kultur, von Dählern antyder att denna kunskapsform kan relateras till TV-mediet, och det är förstås något som det vore spännande att konferera vidare om. Oavsett vilket finns ju här en oerhört intressant diskussion att föra om hur vi organiserar kunskap, och om den historiska skillnaden mellan olika materiella sorteringsprinciper – samt dessas förhållningssätt till de kulturer man besökt.

Jag noterar en nyfikenhet i von Dählerns egen blick, till exempel gör hon många fina fynd i det *Playboy*-nummer från tidigt 60-tal som utgör förlagan till Byrnes historiska framtidssamtal. Jag hoppas denna nyfikenhet kan ta henne utanför det intermediala reservatet och vidare följa upp de spännande spår hon de facto sniffar upp – adaptationsteori, studier av appropriation och transmediala analyser kan vara utmärkta verktyg för att leda oss vidare, ut i okänd terräng.

Jonas Ingvarsson

CHRISTOFER EDLING & JENS RYDGREN (RED.)
SOCIOLOGI GENOM LITTERATUR. SKÖNLITTERATURENS MÖJLIGHETER OCH SAMHÄLLSVETENSKAPENS BEGRÄNSNINGAR
Lund: Arkiv förlag, 2015, 333 s.

I *Sociologi genom litteratur* förstås inte analysen av skönlitteratur i huvudsak som en slutpunkt. Skönlitteraturen ska inte förklaras, den ska användas för möjliga framtida sociologiska studier. Därför kan denna bok te sig främmande för en litteraturvetenskap som intresserar sig för skönlitteraturens tillkomst, påverkan och inomlitterära världar. Angreppssättet tycks inte heller vara särskilt vanligt inom sociologin. När antologins redaktörer Christofer Edling och Jens Rydgren i förordet positionerar den görs det inom en smal nisch inom sociologin med få publikationer. Dessa publikationer är alla i antologiformatet, varav redaktörerna tidigare har publicerat ett liknande verk på engelska: *Sociological Insights of Great Thinkers. Sociology Through Literature, Philosophy, and Science* (2011). Jag kommer här att recensera den svenskspråkiga antologin och presentera och diskutera bidragens förhållningssätt till att göra sociologi genom litteratur.

Till antalet kapitelbidrag räknat är det en omfattande antologi med hela 30 kapitelbidrag skrivna av 31 kapitelförfattare. Med undantag för ett par litteraturvetenskapliga referenser är bidragen i huvudsak positionerade i förhållande till sociologisk teoribildning och forskning som inte har sin grund i analys av skönlitteratur. Denna sociologiska slagsida visas också i att enbart en av kapitelförfattarna är litteraturvetare. Den litteraturvetenskapliga publiken kan därför sakna närmare litteraturvetenskapliga kontextualiseringar av de skönlitterära texterna och dess författare. Men med den övergripande idén om att göra sociologi genom litteratur vill man något annat.

De bidrag som tydligast gör sociologi genom litteratur är de som presenterar en initial teoriutveckling på skönlitterär grund. Mikaela Sundberg gör detta genom sin analys av Jens Lapidus böcker *Snabba cash* (2006), *Aldrig fucka upp* (2008) och *Livet deluxe* (2011). Sundberg visar på ett övertygande sätt att kriminella nätverk i själva verket enbart delvis är nätverk. De är även organisationer eller snarare partiella organisationer. Här använder Sundberg Lapidus texter som illustrationer och som ett hjälpmedel för att tänka kring vad det innebär att vara i ett kriminellt sammanhang, både för koordinering av kriminell verksamhet och betydelsen av tillit. Detta sätt att arbeta med litteratur, som ett hjälpmedel, ger en inblick i att man kan se större sociala sammanhang i det partikulära och där litteratur bara utgör ett exempel av många för att göra detta. En poäng jag kommer återkomma till är att detta bara är en första teoretiskt utflykt, som på inget sätt utgör en slutpunkt för den sociologiska analysen.

Ytterligare andra kapitelförfattare ger uppslag till sociologiska utforskningar då de behandlar en allmän sociologisk reflektion och begreppsanvändning utifrån deras läsning av skönlitterära verk. Stina Bergman Blix illustrerar exempelvis grundläggande sociologiska begrepp och tankegångar inom emotionssociologiforskningen genom sin läsning av Bengt Ohlssons *Gregorius* (2004). En allmän sociologisk reflektion förekommer i antologin kring ett par teman i den studerade skönlitteraturen. Ett återkommande tema är omvandlingen i Sverige från ett jordbrukssamhälle till ett industri- och servicesamhälle. Detta åskådliggörs i Gunnar Olofssons bidrag om Sven Delblancs *Åminne* (1970), i Maria Törnqvists om Per Anders Fogelströms *Mina drömmars stad* (1960), i Reza Azarians om Marianne Fredrikssons *Anna, Hanna och Johanna* (1994) och i Abby Petersons och Lisbeth Stenbergs om Selma Lagerlöfs *Jerusalem* (1901–1902).

Medan de bidrag som hittills har presenterats tar sin utgångspunkt i det litterära verket förekommer även bidrag som hanterar författaren som sociolog. Detta åskådliggörs i Hedvig Ekerwalds kapitel om den sociologiska skärpa med vilken Barbro Lindgren skildrar barnkultur, i Mats Franzens bidrag som med hjälp av Stig Claesson visar att det i författarens texter finns grundläggande sociologiska aforismer eller teoriser, samt i Richard Swedbergs historiskt orienterade kapitel om August Strindberg som sociolog.

Även om en del av bidragen berör frågeställningar kopplade till sociologiskt orienterad litteraturvetenskap finns det, som redan nämnts, ett övergripande fokus på att göra sociologi genom litteratur. Lite förenklat kan man säga att den sociologiskt orienterade litteraturvetenskapen studerar litterära verk utifrån de samhälleliga villkor som de har blivit till inom och de samhälleliga fenomen som skildras i dessa litterära verk. På denna sistnämnda punkt tangerar den sociologiskt orienterade litteraturvetenskapen och att göra sociologi genom litteratur varandra. Den senare forskningspraktiken intresserar sig för de samhälleliga fenomen som skildras, men till skillnad från den sociologiskt orienterade litteraturvetenskapen är inte det litterära verket primärmaterial. Genom sin egen läsning av skönlitteratur ger sig forskaren istället i kast med att generera och testa idéer till andra pågående eller framtida sociologiska undersökningar.

Ett av de tydligaste bidragen till den sociologiskt orienterade litteraturvetenskapen är dock den tidigare nämnda texten av Richard Swedberg. Här förs en historiskt informerad diskussion om tillkomsten av boken *Bland franska bönder – subjektiva reseskildringar* (1889). Perspektivet som anläggs är aningen annorlunda, i och med att det handlar om det sociologiska sammanhang som boken tillkom i. Utöver denna kontextualisering lyfts Strindbergs sociologiska bidrag från boken fram för att informera

samtida sociologi. Medan de flesta bidragen i antologin framstår som försök, skisser och förslag har detta bidrag karaktären av att vara slutet och färdigt.

Att de flesta bidragen framstår som försök, skisser och förslag har delvis med den karaktär som sociologi genom litteratur har. Användningen av skönlitteratur framställs som en del av de inledande faserna av forskningsprocessen. På så sätt ger användningen av skönlitteraturen förslag på riktningar för forskningen och för vidare fördjupning i sociologisk reflektion och begreppsbildning. Även bidragens längd, som sällan överskrider ett par sidor, kan i ljuset av detta ses som motiverat. Men det är tänkbart att ett större verk, som inte har standardformen av en antologi, och som på ett mer systematiskt sätt går igenom hur sociologi genom litteratur kan fungera skulle öppna upp för en fördjupad förståelse för detta sätt att arbeta i sin forskning. I detta avseende skulle det ha underlättat läsningen och överblicken om det i inledningens förekom en introduktion och diskussion av kapitelbidragen och förslag på sätt att ta till sig bidragen. Men det redaktörerna gör i inledningen, utöver att positionera verket och definiera vad som gör det sociologiskt, är att ge två förslag på hur man kan använda sig av skönlitteratur i sociologiska undersökningar. Det ena sättet, som tyvärr inte närmare definieras, är att forskaren genom skönlitteraturen kan få användningsbara tankebilder. Det andra sättet är att forskaren genom skönlitteratur kan skapa kvalitativa simuleringar. Läsningen kan skapa föreställningar om hur saker och ting förhåller sig. Utgångspunkten för hela antologin är därför att skönlitteraturen är användbar för att stimulera ens sociologiska blick och fantasi att föreställa sig saker.

Men ett tydligt svar på vad sociologi genom litteratur egentligen är uteblir från antologin. Förslagsvis, och baserat på redaktörernas inledning, kan sociologi genom litteratur förstås som en pragmatiskt orienterad metod. Läs

skönlitteratur, ta det du behöver, och använd det för dina egna syften. Antologin kan därmed läsas som en metodbok, där användningen av skönlitteratur är ett inledande försök att ge ett fenomen eller tema sociologisk belysning. Som redan nämnts ger redaktörerna två konkreta idéer om hur skönlitteratur kan användas för detta ändamål. Men som ett tillägg till deras resonemang kan man även tänka sig att skönlitteraturen kan vara en mer aktiv del under själva forskningsprocessen. Det innebär att söka upp skönlitteratur som handlar om det tema och den frågeställning som man sysselsätter sig med. Då kommer man till skönlitteraturen med ett särskilt fokus, där läsningen används som en plats för att upptäcka möjligheter och begränsningar i ens pågående analys. Den verklighet som skildras i skönlitteraturen kan därigenom användas för jämförelser med sin egen pågående analys av ett empiriskt material. På så sätt skulle framställningar i skönlitteratur, oavsett om de är förankrade i verkligheten eller ej, kunna bidra till att vidga perspektiven.

Att använda en idé, även om den skulle vara felaktig, som kontrast till ett empiriskt material kan öppna för fördjupade studier och för en ökad förståelse av vad som faktiskt händer, vilket är något annat än att analysera fiktionens värld i sig och som slutpunkt. Detta betyder att man också erkänner att det som förekommer i litteraturen inte kan användas som stöd eller evidens för hur saker och ting förhåller sig när det kommer till samhällliga fenomen. Ett par av bidragen (Aspers, s. 28, och Sundberg, s. 225) och redaktörerna i inledningskapitlet poängterar just detta: samhället i skönlitteraturen kan inte användas som evidens i studiet av en social verklighet. (Detta gäller under förutsättning att det är fiktion man studerar och att man inte ser skönlitteraturen som en samhällelig kulturprodukt eller liknande.)

Ett par av författarna riskerar dock att hantera skönlitteraturen som en förstärkt verklighet av hur det verkligen förhåller sig. I

behandlingen av Karl Ove Knausgårds autofiktiva romanserie "Min Kamp" (2010–2013) argumenterar Anders Persson för att Knausgårds närgångna skildring av vardagslivet öppnar upp ett material och en värld som annars inte är tillgängligt för samhällsforskare. Här sammanfogas dock författaren Karl Ove Knausgård med huvudpersonen i boken och skönlitteraturen ses som en autoetnografiskt orienterad livsskildring. För att det som förekommer i böckerna ska kunna användas som evidens behöver vi dock veta vad som är fiktion och inte. I Antoinette Hetzlers bidrag om Klas Östergrens *Gentlemen* (1980) och fria intellektuella är det också svårt att hålla isär författaren Klas Östergren och protagonisten med samma namn. Det är oklart om det är berättarrösten och den berättelse som berättas som är resultatet av en fri intellektuell eller om det är samtliga av berättelsens huvudpersoner som är fria intellektuella. Både protagonisten Klas som levnadstecknare av Leos och Henrys öden och Leo som grävande journalist har inslag av att vara fria intellektuella, medan Henry själv säger att han inte är "nån intellektuell jävel". Kanske får man ta honom på orden.

En svårighet när det kommer till användningen av sociologi genom litteratur är till vilken grad en viss ingång i att läsa skönlitteratur kan generera reflektion om man från början utgår ifrån teoretiska verktyg som man redan har tillskansat sig. Hur mycket fantasi aktiveras i sådana fall? Kanske handlar det rentav om att söka efter och hitta exemplifieringar av de begrepp och tankegångar som man för tillfället vill illustrera? Vad händer då med resterande del av det skönlitterära materialet? Vad händer med det material som inte överensstämmer med ens teorier och tankegångar? Kanske bör just dessa frågor diskuteras av en mer omfattande studie av sociologi genom litteratur.

Antologins uttalade mål är att inspirera läsaren. Detta är inte tillräckligt för den litteraturvetenskapligt intresserade forskaren som

vill skärskåda vad litterära verk kan säga om de samhällen och strukturer som skildras och avspeglas i verket. Antologins användbarhet ligger i att bidragen exemplifierar och illustrerar sociologiska begrepp, vilket exempelvis kan användas i undervisningssammanhang. Den ger också nya infallsvinklar på hur man kan använda sig av skönlitteratur när litteraturen inte utgör primärmaterial utan är ett hjälpmedel för att närma sig studiet av ett samhälleligt fenomen. Antologin inleds med att utlova att skönlitteraturen kan öppna upp den sociologiska fantasin och det är just vad antologins bidrag lyckas med.

Henrik Fürst

STEFANO FOGELBERG ROTA &
ANDREAS HELLERSTEDT (RED.)
**SHAPING HEROIC VIRTUE.
STUDIES IN THE ART AND
POLITICS OF SUPEREMINENCE
IN EUROPE AND SCANDINAVIA**
Leiden: Brill Studies in Intellectual
History, 2015, 211 s.

I *Shaping Heroic Virtue. Studies in the Art and Politics of Supereminence in Europe and Scandinavia* åker vi kors och tvärs genom Europa och gör nedslag i hov, kyrkor, akademier och teatrar för att följa begreppet "heroisk hjältedygd" och dess förvandlingar från antiken till det sena sjuttonhundratalet. Den engelskspråkiga volymen är resultatet av en rad möten som organiserades mellan 2011 och 2013 inom ramen för ett tvärvetenskapligt nätverk med samma namn. Fem av de åtta bidragen behandlar helt eller delvis svensk och skandinavisk kultur, som bildar bokens kulturhistoriska centrum.

I förordet beskriver redaktörerna Stefano Fogelberg Rota och Andreas Hellerstedt verket som ett urval representativa exempel på receptionen av den aristoteliska idén om hjältedygd, som tillsammans bildar en historisk översikt

med visst fokus på politiska återbruk. Detta utvecklas i samband med kritiken av föregångaren Rudolf Hofmann (vars efternamn stavas Hoffman, Hoffmann och endast i undantagsfall Hofmann i volymen) och dennes verk *Die heroische Tugend. Geschichte und Inhalt eines theologischen Begriffes* (1933). I diskussionen om Hofmanns verk framgår det att redaktörernas ärende i själva verket är tydligare och mer specifikt än så. Med utgångspunkt i Risto Saarinen's studier syftar boken till att genomlysja hjältedygdens betydelse för det politiska tänkandet i Europa (framför allt i de protestantiska delarna), och inte minst som legitimering av maktutövning. I tidigare forskning, företrädesvis Hofmanns, har begreppet varit nära förbundet med motreformationens kyrkoordination och den formalisering av kanoniseringsprocessen som ägde rum i mitten av 1600-talet. Då blev "heroisk dygd" ett av tre formella kriterier för helgonstatus.

Uppsatserna förhåller sig i olika grad direkt till Aristoteles och *Den Nikomachiska etiken*, som filosofihistoriskt sett betraktas som källan till begreppet heroisk dygd. Där representerar hjältedygd motpolen till bestialitet, och exemplifieras med Priamos hyllning av Hektor i *Iliadens* sista sång. Detta citat diskuteras inte och episka hjälterepräsentationer överlag utforskas inte i boken, trots att materialet gång på gång driver författarna till att alludera på dem.

Antologin har en övergripande kronologisk struktur men är även indelad i tre tematiska sektioner. Den första, "Heroic Virtue between Active and Contemplative Life in Late Antiquity and the High Middle Ages", inleds med den filosofihistoriskt utredande och nyanserade texten "The Late Ancient Development of a Notion of Heroic Virtue". Här visar Erik Eliasson hjältedygdens komplexa utveckling under senantiken. Aristoteles vaga formulering levde vidare genom och parallellt med Plotinos, Porphyrios och Iamblichos nyplatonism och den filosofiska monoteismen, där den mänsk-

liga dygden som sådan var ett centralt element. Eliasson är medveten om att det inte är fråga om enkel "reception" av Aristoteles, men argumenterar att den filosofiska utvecklingen som emanerade ur dygdebegreppet under den här tiden är viktig för att förstå medeltida nyplatoniserande kommentarer på *Den Nikomachiska etiken*. Uppsatsen avslutas med en överblick över romersk pagansk (Macrobius) och tidigkristen (Augustinus) dygdelära. Där pekar Eliasson också på att det finns många paralleller till den greko-romerska epikens hjältar i nyplatonismens teurger och framförallt den kristna kyrkans helgon och martyrer.

Att tyngdpunkten i boken inte är litteraturhistorisk är knappast något principiellt problem, men i vissa individuella bidrag vore mer litterära och komparativa perspektiv önskvärda. I "Heroic Virtue in Medieval Liturgy" föreslår Nils Holger Petersen att beskrivningar av kungliga helgon i skandinaviska liturgiska texter kan läsas "i analogi med" Aristoteles definition av heroisk dygd. Det är förstås möjligt att läsa texterna på det viset, utan tydliga belägg för kopplingen, men författaren verkar vid slutet av artikeln själv lite osäker på dess relevans. De medeltida helgonlegenderna kan förstås indirekt kopplas till senantika syntetiseringar av grekisk filosofi och kristendom. Att dra paralleller mellan den skandinaviska liturgin och *Den Nikomachiska etiken* kan dock upplevas som mindre relevant än att fördjupa jämförelsen med senare verk som inbegriper manifestationer av hjältedygd. Hade det kanske varit mer givande att läsa den heroiska dygden i dessa liturgiska texter mot bakgrund av hjälteideal från den isländska litteraturen och den hagiografiska traditionen, där uthållighet och behärskning gentemot våld och tortyr är självklara ingredienser?

Sektionen avslutas med det utmärkta kapitlet "Aristotle's Heroic Virtue and Medieval Theories of Monarchy" där Biörn Tjällén visar hur heroisk dygd under 1300-talet alltmer kom

att förknippas med kungamakt. I täta analyser får vi följa utvecklingen av *Den Nikomachiska etikens* (7.1.1) vaga definition av hjälten i Peter av Auvergnés (död 1304) och Gilles av Roms (ca 1243–1316) medeltida tolkningar. De sammanförde Aristoteles olika påståenden om hjältedygd och politiskt styre i *Etiken* och *Politiken*, och skapade ett mer kraftfullt antikt belägg för att legitimera kungligt härskarstyre; den som besatt heroisk dygd var nästintill gudalik och skilde sig från sina underlydande så till den grad att det gav honom rätt till kunglig makt.

Bokens andra del, "Kingly and Aristocratic Representations of Heroic Virtue in Early Modern Savoy and Rome", inleds med Kristine Kolruds genomgång av bildmaterial i "The Gem and the Mirror of Heroic Virtue. Emanuele Tesauero and the Heroic at the Court of Savoy". Kolrud ger med givande illustrationer en rikare bild av den heroiska dygdens ansikte i barockens hovliv. Materialet är intresseväckande men något ostrukturerat presenterat. Uppsatsen är uppslagsrik dock utan någon tydligt skönjbar tes eller argumentation. Däremot finns många spännande observationer. Även i det här sammanhanget spelade de trojanska hjältarna en väsentlig roll; genom librettot till hovballeten *L'educatione d'Achille e delle Nereidi sue sorelle nell'isola Doro* får vi veta att scenkläderna – skinande brynjor – ansågs spegla karaktärernas heroiska dygd, enligt Kolrud en direkt allusion till de homeriska hjältarna och deras hjältedåd. Christine av Frankrikes (1606–1663) hjältesymbol, den korsformade diamanten hon bar och avporträtterades med, är mer komplex. Diamantens hållfasthet representerar heroisk dygd, förklarar författaren Emanuele Tesauero (1592–1675) i verket *Panegirici* (1659). Det som särskilde den från andra ädelstenar var dess paradoxala kombination av extrem styrka och dygdighet (*Eccezziva Fortezza* och *Eccezziva Modestia*). Enligt Tesauero gjorde detta diamanten till den enda tänkbara symbolen

för Christines heroiska dygd. Formad som ett kors förenade den hennes religiösa och politiska dygd, och kan således betraktas som en (förvisso konstruerad) kvinnlig maktsymbol.

Precis i bokens mitt följer det magnifika exemplet drottning Christina, som både förenar och ställer katolska och protestantiska perspektiv emot varandra i Stefano Fogelberg Rotas klagörande "Anti-Protestant Heroic Virtue in Early Modern Rome. Queen Christina (1626–1689) and Senator Nils Bielke (1706–1765)". Heroisk dygd var i båda läger ett framträdande drag i hyllningar till Kristina. I hovballeten *Le Monde Reioivi [Réjouï]*, som sattes upp 1645, hyllades hon för sin manliga styrka (*masle vigueur*). Den gjorde henne till en värdig arvtagare till sin far Gustav II Adolf och Vasaätten. Även som abdikerad drottning och katolsk konvertit i Rom hyllades hon för sin heroiska dygd, fast på andra premisser. Vid invigningen av den nya *Accademia Reale* prisades hon av kardinalen Francesco Albizzi för sina verkligt heroiska självupoffringar. I ett anonymt hyllningstal upphöjdes hon ytterligare genom en jämförelse med det trojanska krigets hjältar. Christina var mer hjältemodig än exempelvis Priamos. Den trojanske kungen hade inte lyckats sätta sig över sina värdsliga begär, men det hade däremot drottningen gjort då hon övergav sin krona och kyrka för att följa sin inre övertygelse och tro.

Den tredje och sista delen av boken, "The Theory and Practice of Heroic Virtue in Early Modern Sweden", är av förklarliga skäl den som är mest sammanhållen; vi rör oss huvudsakligen i Sverige under en relativt avgränsad period. Tania Preste inleder med att diskutera de kungliga dygdeideal som lyftes fram i svenska kungaspeglar under de tre sekler som ledde fram till Stormaktstiden i "The King's Virtues in Swedish Mirrors for Princes c. 1300–1600". Just heroisk dygd var sällsynt förekommande i den här kontexten och Preste finner förklaringen i att Sverige under den här perioden hade ett

starkt aristokratiskt styre med en monark som formellt sett valdes av adliga rådgivare. Kungen fick därför gärna ha samma typer av egenskaper som adeln, och bland kardinaldygderna var klokhet (*prudencia*) en av de viktigare. Kunglig hjältedygd, däremot, spelade mindre roll.

I det innehållsrika bidraget ”The Absolute Hero. Heroic Greatness and Royal Absolutism in Sweden 1685–1715” diskuterar Andreas Hellerstedt det heroiska dygdebegreppets ökade betydelse i Sverige under det kungliga envælde som trädde i kraft under Karl XII:s regeringsår. Envåldsmakten måste förankras och legitimeras, och genom de täta banden mellan stat och universitet under den här perioden blev Uppsala universitet en effektiv propagandakanal för kungamakten. Hellerstedt undersöker tre universitetsavhandlingar från perioden 1685–1715 som färgats av den germanska senhumanismen. Philipp Melancthon (1497–1560) hittade tidigt vägar runt det lutheranska motståndet mot idén att en människa kunde lyfta sig över sitt syndiga släkte genom medfödda dygder. Heroisk dygd var visserligen en gudomlig gåva, men samtidigt var det en värdsilig dygd som inte gjorde någonting för en människas frälsning. Den heroiska dygden fick en svagare teologisk laddning och kunde istället användas för politiska syften. Särskilt vid mobilisering inför krig betraktades den heroiske ledarens (kungens) handlingskraft som en nödvändig egenskap. I sitt efterord nämner Hellerstedt bland annat att 1600-talets exploatering av antikens symboler för att legitimera kungligt envælde innebar att antikens roll som förebild urvattnades för de kommande generationerna.

Här tar volymens sista bidrag vid. I ”The Enlightened Hero. Virtue, Magnanimitas and Glory in Panegyric Poetry on Gustavus III 1771–1792” visar Jennie Nell hur det kungliga hjältedygdsidealet modifierades under inflytande av den franska upplysningen. Att hjälteskap och dygd skulle vara oskiljaktiga ifrågasattes av Jean-Jacques Rousseau, som menade att

dygd till och med kunde vara ett hinder för en hjälte och vice versa. Gustav III hyllades istället för sitt ädelmod (*magnanimitas*) och mildhet (*clementia*), vilken han hedrades för efter sin oblodiga statskupp år 1772. Voltaires ideal att erövra och förlåta (*vaincre et pardonner*) ekar också av den romerska imperialismens självförståelse, men det diskuteras inte här. Nell avslutar med att framhålla att poeterna under Gustav III, främst bland dem förstås Carl Michael Bellman, återupptäckte den didaktiska poesins förmåga att forma makten.

Sammantaget är detta en ambitiös volym med flera betydelsefulla bidrag. Materialet är brett och varierat, och ämnena som behandlas kräver omfattande historiska bakgrundskunskaper, inte minst i språk- och arkivforskning. Texter på grekiska och framförallt på latin används och översätts flitigt.

Att kapitlen pekar åt lite olika håll är i den här typen av samlingsvolym inte ovanligt numera. Artikelförfattarna har bemödat sig om att knyta an till varandras artiklar, vilket förstås är bra, men ibland kan strävan efter enhet bli ett större problem än mångfald och variation. Då tänker jag främst på att författarna har månat så starkt om kopplingen till *Den Nikomachiska etiken*, även då det sker på bekostnad av jämförelser med de romerska, medeltida och tidigmoderna latinska och folkspråkliga litteraturernas hjälteframställningar. I den meningen ställer sig den gemensamma knutpunkten i vägen för vissa av de enskilda bidragens fulla potential, medan andra uppsatser på ett mer självklart sätt blomstrar av den synergieffekt som uppstår kring Aristoteles, makt och hjältemod.

Sigrid Schottenius Cullhed

BOEL HACKMAN & MARIA WAHLSTRÖM (RED.)
JAG ÄR DEN JAG ÄR. FRÅN BEKÄNNELSER TILL BLOGGAR
Lund: ellerströms, 2015, 248 s.

”Jag är den jag är. Säg dem att han som heter ’Jag är’ har sänt dig till dem.” Så svarar Gud när Moses frågar honom om hans namn. Gud är vad han heter. Hans fullkomlighet implicerar att referent och referens är samma sak.

I det ljuset är *Jag är den jag är* en lite underlig titel på en antologi om självbiografiskt skrivande. Som Anders Cullhed påpekar i antologins första bidrag implicerar alla former av ”life writing” en kluven- eller dubbelhet: ”där finns ett jag som skriver, och där finns ett jag som det skrivs om”. (s. 24) Eller som Ingrid Elam uttrycker det i sin essä: ”I bekännelserna är jaget, som alltid i självframställningar, en Annan.” (s. 52) Med andra ord: till skillnad från Gud är jag – det skrivandet jaget – aldrig den jag är; i likhet med Rimbaud är detta jag alltid en annan.

I de flesta av bokens bidrag finns det en hög grad av medvetenhet om denna kluvenhet, men i flera av dem – kanske de flesta – finns det på samma gång ett slags förbiseende av densamma. Det vill säga: å ena sidan finns här en hög medvetenhet om självframställningens omöjlighet, å andra sidan finns det på samma gång en lite förvånande tendens att ta det litterära jagets självidentitet för given.

Som underrubriken – *Från bekännelser till bloggar* – antyder saknar antologin tydliga gränser och uttalade gemensamma frågeställningar. Syftet är helt sonika att, som redaktörerna Boel Hackman och Maria Wahlström skriver i förordet, ”presentera aktuell forskning som bedrivs inom ett dynamiskt forskningsfält som ofta inordnas under beteckningen självframställning” (s. 7). Därmed är det också svårt att göra rättvisa åt hela boken i en recension av det här formatet

– de tolv artiklarna spänner över alltför mycket, syftena är alltför disparata, helheten alltför mångsidig. Ja, frågan är om det ens är *ett* forskningsfält boken presenterar. Att skribentskaran är välmeriterad är mer entydigt – samtliga är disputerade, hälften är professorer. Alltså kan man ställa höga krav. Lever boken upp till dem?

De två bidrag som citerades ovan – Anders Cullheds artikel om Augustinus *Bekännelser*, och Ingrid Elams om Thomas de Quinceys *En opieätares bekännelser* – är ganska representativa för antologin (och kanske, slår det mig, svensk litteraturvetenskap) i sin helhet. Det rör sig om två initierade, lediga och övertygande essäer som till syvende och sist är mer intresserade av sina specifika undersökningsobjekt än av jaget eller självframställningen som teoretiskt problem. I det förhållandet ligger både bokens styrka och svaghet: den förra är empirisk, den senare teoretisk. En läsare som vill veta mer om Augustinus eller de Quincey, eller för den delen om Kristian Petris bok *Pappan* (Maria Wahlström) eller Marguerite Duras författarskap (Ingemar Haag) har mycket att hämta; den som däremot har ett specifikt intresse för begrepp som självframställning eller subjektivitet kommer inte nödvändigtvis att bli besviken, men heller inte riktigt utmanad.

Till de mer oväntade inslagen hör Boel Westins intressanta bidrag om inte bara djurs, utan till och med ekollons och saltkorns ”självbiografier”, en genre som uppenbarligen var populär på 1700- och 1800-talen. Westin menar att genren var ett uttryck för ”en längtan att uppleva djurens värld, tränga in i deras liv, förstå dem och tala med dem. När vi individualiserar djuren närmar vi dem till oss och kallar samtidigt fram det animaliska hos människan.” (s. 93 f.) Det må så vara, men samtidigt finns det ju en motsatt rörelse i denna individualisering: ett förmänskligande av djuren. I förlängningen av den rörelsen ligger en motsatt slutsats: är inte självbiografformen först och främst ett skydd mot det icke-mänskliga, ett

sätt att tvinga in det främmande i en individualistisk form som inte har något med ekollon eller saltkorn att göra?

Att den självbiografiska formen hänger ihop med individualismen som ideologi är inte så konstigt, men det som blir tydligt under läsningen av de tolv antologibidragen är att den ideologin i ganska hög grad omfattar även forskningen. ”Det biografiska berättandet har en performativ och subversiv potential, eftersom det ingår i en social process och bidrar till konstruktionen av mening – och identitet” (s. 175) skriver Boel Hackman i sin artikel ”Subversiva berättelser”. Det är en idag ganska utbredd tanke, som bygger på föreställningen om att det skrivande subjektet inte bara förfogar över sina erfarenheter, utan också kan forma dem till en meningsfull berättelse som i sig kan vara subversiv. Mer konkret konstaterar Hackman att ”Edith Södergran, Elin Wägner, Moa Martinson och Ivar Lo-Johansson hänvisar till den egna erfarenheten som kvinna eller arbetarklass för att underbygga sin auktoritet.” (s. 177) På en nivå är det förstås ett obestridligt påstående, som ändå är värt att reflektera över, i synnerhet det lilla ordet ”egna”: det implicerar ägande, tillskriver subjektet makt över sig självt, och drar en gräns gentemot det icke-egna, allmänna. Finns det inte en risk att litteraturvetenskapens intresse för ”jaget” eller det subjektiva på den vägen begränsar litteraturens potential? Samma fråga dyker upp under min läsning av Lisbeth Larssons bidrag om Selma Lagerlöf: måste Mårbackasviten läsas som en självbiografisk berättelse som ”pekar fram mot den Nobelprisade författarinna som skriver texten” (s. 81)? Gör inte en sådan läsning att författarfunktionen lägger sig onödigt tungt över andra möjligheter, nyanser, tillblivelser och agenser i denna berättelse?

Nu innehåller antologin som sagt också gott om försök att sabotera eller problematisera det skrivande och skrivna jagets auktoritet. ”Så snart man granskar vad som egentligen menas

med ett jag och vad berättelsen eller framställningen av det kan innehålla hopar sig frågorna” (s. 196) skriver Dan Landmark i en fin essä om Czeslaw Milosz. I Landmarks perspektiv är jaget, Milosz jag, ”en organisk del av helheter” (s. 198). Jaget är i det här fallet ingen kontrollerad egendom, utan en länk mellan individen och alltet; eller med Milosz ord, ”ett berusat barn i dimman”.

Denna brist på kontroll och oklarhet om var jagets gränser går återkommer i flera texter. Som när Ulf Olsson pekar ut sammanhangslösheten i Lars Noréns dagboksprojekt: ”sammanhangslösheten är ett a priori som Norén kommenterar men som samtidigt utgör formprincipen för hans sena texter” (s. 43). Om det finns ett sammanhang som dagböckerna ska förstås i – och frågan är om det inte måste göra det – så utgörs det, i Olssons perspektiv, inte av författaren Lars Norén, utan av kapitalismen. Det är en produktiv läsning, som mynnar ut i en på en gång hopplös och hoppfull bild av jagets belägenhet i en senkapitalistisk natt där den sönderbrutna formen är ofrånkomlig. Den följdfråga som inte ställs är i vilken belägenhet det lämnar kritikern, forskaren i hennes formskapande: hur undviker man den ”fetischerad[e] läsart” (s. 43) (å lå *Dagens Nyheter*s kulturredaktion) som Olsson i förbifarten vänder sig mot?

Arne Melberg talar visserligen inte om kapitalismen, men det finns formuleringar i hans artikel om Proust och Saint-Simon som ekar av Olssons: ”Proust insisterar på att individen aldrig är enhetlig utan flerskiktad och motsägelsefull. *Intermittence* råder.” (s. 105) Även om ämnesvalet – ”Minne och tid” – är föga överraskande i Proust-sammanhang, så är utläggningen av begreppet ”intermittence” välgörande i antologin. Det betecknar ett slags glidande övergång mellan olika nivåer: då och nu, roman och essä, upplevare och berättare, etcetera. Problemet – som kanske omfattar varje Proust-kommentar som någonsin gjorts – är

att kommentaren är dömd att bli mindre subtil än det kommenterade. Ändå, eller kanske just därför, är det lockande att lösgöra begreppet ”intermittence” från *På spaning efter den tid som flytt* och låta det verka i andra sammanhang.

Ett sådant sammanhang skulle kunna vara Zlatan Ibrahimovićs uppmärksammade ”själviografi”. I sin artikel om denna pekar Cristine Sarrimo övertygande på hur marknadsföring och självframställning konvergerade. Därmed blir idén om en ocensurerad och autentisk Zlatan – en föreställning som reproducerades inte minst av spöskrivaren David Lagercrantz – givetvis svår att upprätthålla. Berättelsen om Zlatan säger på så vis mer om medielogiken och marknadsmekanismerna än om det subjekt som bär namnet. Det som är förvånande med Sarrimos artikel är att den, efter att omsorgsfullt ha beskrivit reifieringen bakom Zlatans persona, till sist ändå talar om boken som en skildring av ”gettoerfarenheter” (s. 166), en berättelse om ”social misär och om att som barn leva i en helt annan värld än medborgare i det vita västerländska samhället” (s. 167). Kanske är det för att hon på slutet lutar sig mer mot ett antal journalister än mot sin egen föregående analys; i vilket fall som helst är det som om jaget på så vis ändå är den han är, och hans berättelse ett uttryck för denna autenticitet.

Något av samma tendens kan iaktas i Christian Lenemarks artikel, det bidrag som är tydligast vänt mot den medialiserade samtidsapostroferas i bokens baksidestext. Litteraturen är inte längre det primära mediet för självframställning, konstaterar Lenemark inledningsvis – idag är det på internet jagen förhandlas fram. Man kan visserligen tvista både om vad litteratur är (hör inte de bloggar Lenemark beskriver dit?), och om den i så fall inte hade förlorat den ställningen (till populärmusiken till exempel?) långt tidigare, men poängen är ändå oavvislig: frågan om hur jaget iscensätts måste idag rimligen börja ställas i ett bredare perspektiv, också i litteraturvetenskapen.

Vad Lenemark därefter erbjuder är inget mindre än en kort men effektiv och initierad historieskrivning av självframställningen på internet. (Han talar om bloggar, Twitter och Facebook, men förbiser det självframställningsverktyg vars användning förmodligen ökat mest de senaste åren: dejtingsajter och dejtingappar.) En av poängerna är att övergången från web 1.0 till web 2.0 – som innebar att graden av interaktion höjdes genom skifte av kod – paradoxalt nog innebar att självframställningen blev mer styrd. Problemet, menar Lenemark, är att forskningen överlag har varit alltför användarcentrerad. Hans uttalade huvudärende blir därför att undersöka programvarans och gränssnittets betydelse för självframställningen. Det är en lovvärd ambition, som dock visar sig svår att leva upp till. ”Det jag som står i centrum på Twitter är relationellt till sin natur och det konstrueras genom ett ständigt flöde av uppdaterade tweets” (s. 228), kan det till exempel heta. Eller ”[a]tt vara ett jag på Facebook är kort sagt liktydigt med att ha en sammanhängande berättelse, en sammanhållen biografi” (s. 233). Därmed hamnar, menar jag, både fokus och agens ännu en gång hos det twittrande, facebookande subjektet, och inte alls hos programvaran. För om det nu är programvaran som är avgörande, är ”jaget” varken relationellt eller narrativt, det är digitalt, kontingent, förtingligt... Mot den bakgrunden framstår en slutsats som att ”[t]eknologin och mediet gör också någonting med jaget, med det själv som framställs med dess hjälp” (s. 234) mest som en truism, som inte gör rättvisa åt de medieteoretiska resonemang som ledde oss dit.

Jag är den jag är är en rik och läsvärd bok som, i likhet med alla rika böcker, också väcker en del invändningar. En övergripande slutsats är att föreställningen om jaget som beteckning för det starka, självvidentiska subjektet – den som reder sig själv, äger sina unika erfarenheter liksom kraften att skapa sig själv genom att be-

rätta om dem – är så djupt rotad i det allmänna medvetandet att den är svår att frigöra sig ifrån, också inom litteraturvetenskapen.

Anders Johansson

DAG NORDMARK
**FRÖDINGS FÖRVANDLINGAR.
HISTORIEN OM ETT
FÖRFATTARSKAP**

Karlstad: Gustaf Fröding-sällskapet i samarbete med Bild, text & form, 2015, 312 s. (Gustaf Fröding-sällskapets skriftserie; 47)

Då och då under läsningen av Dag Nordmarks bok om Frödingbildens förvandlingar kommer jag att tänka på följande rader från Doktor Kosmos album *Evas Story* (2000): ”Hon har aldrig hört om ’loket’ Olsson/ men kan stava Nietzsches namn./ Dagens ungdom pratar slarvigt/ och de läser inte Heidenstam.”

Delvis beror det på aspekter av Gustaf Frödings receptionshistoria, såsom de framträder i Nordmarks belysning – de återkommande spänningarna mellan högt och lågt, mellan olika publikur, och mellan typografisk text och andra medier genom vilka tolkningar och adaptationer av Frödings dikt och liv har förmedlats. Men framför allt beror det på att *Frödings förvandlingar* inramas av frågor angående Frödings ställning idag, och att ett svalnande Frödingintresse tenderar att beskrivas som ett symptom på skolans förfall och skönlitteraturens marginalisering.

”Vem läser Fröding i vår strömlinjeformade tid?” undrade *Svenska Dagbladet* redan 1935. Att en sådan fråga ens skulle kunna ställas åttio år senare, var det sannolikt få som trodde då. Åtminstone för Gustaf Fröding-sällskapet – en med Nordmarks ord ”effektiv PR-maskin och lobbyorganisation” (s. 207) – har den fortsatt aktualitet. Det är i sällskapets skriftserie boken är utgiven, och i förordet frågar sig dess ord-

förande just om Frödings diktning har någon framtid. Något egentligt svar följer förvisso inte, men att dagens skolelever saknar klassisk bildning liksom kännedom om Bibeln och bondesamhället framhålls, jämte en alltför kommersiell exploatering av Frödings diktning, som tydliga orosmoln. Det är nästan charmigt reaktionärt.

Olyckligare är att Nordmark själv avrundar sin annars föredömligt sakliga och distanserade framställning genom att närma sig frågan på ett liknande sätt. Ett minskat intresse för Fröding i dagens skola och forskning förklaras med hänvisning till kvalitetsbegreppens relativisering och den traditionella kanons försvagade ställning. Frödings tillbakagång i undervisningen relateras även till införandet av ett vidgat textbegrepp samt skolelevernas generellt försämrade läsförståelse. Ja, dagens ungdom tycks prata slarvigt, och de läser inte Fröding... Båda påståendena är måhända sanna, men några orsakssamband dem emellan torde ändå vara svåra att belägga.

Det anmärkningsvärda är kanske inte heller att Fröding är på väg ut, utan att en relativt sammanhållen nationell kanon så länge ostört kunde dominera forskning och utbildning. Är det inte egentligen ganska naturligt om Fröding, liksom många andra författare från samma tid, tvingas ge vika för idag mer angelägna innehåll och andra perspektiv på det förflutna? Man kan också fråga sig vad ett författarskap mår bäst av. Är det av att ihärdigt ompysslas, högtidlighållas och föreskrivas utrymme i läroplaner och undervisning, eller tvärtom av att lämnas i fred för att mer eventuellt och otvunget återupptäckas? Alldeles oavsett är ett författarskaps fortsatta närvaro och överlevnad inget vetenskapligt bekymmer. Den modfällda omsorg om Frödings framtid som Nordmark ger uttryck för i relation till nuet visar att forskarens granskande blick gett efter något för Frödingvännens välmenande omtanke. Andra aktörers tal om räddningsaktioner och åtgär-

der för att hålla Frödings namn levande, tenderar här att legitimeras snarare än analyseras. Bortsett från frågan om nuet och framtiden är detta emellertid en balansgång som *Frödings förvandlingar* hanterar väl.

Boken behandlar alltså både hur Gustaf Fröding uppfattades i sin samtid och hur hans eftermäle utvecklats efter 1911. Frödings och Frödingbildens offentliga karriärer skildras kronologiskt, från de första kontakterna med en nationell publik, genom publiceringar i tidskrifter och kalendrar samt utgivningen av debutboken *Guitarr och dragharmonika* 1891. Nordmarks undersökning utmanar den spridda föreställningen om att Fröding varit föremål för en närmast obruten popularitet och åtnjutit en särskilt stabil position i Sveriges litteraturhistoria. Påståendet på bokens främre flik av skyddsomslaget, att Fröding har ”en självklar plats i vår litterära kanon”, är helt enkelt inte sant. Topparna och dalarna är många, och perspektiven och värderingarna har avlöst varandra i kritik och forskning.

Den Frödingbild som etablerades i samband med debuten och som ytterligare betonades i mottagandet av författarens följande diktsamling, är sannolikt den mest seglivade. Fröding togs emot med öppna armar av såväl kritiker som läsande allmänhet, och bilden av honom som en humoristisk och folklig visdiktare, starkt förankrad i Värmlands kultur och natur grundlades. Förhoppningarna om folkskalden Fröding kom emellertid snabbt på skam. Med *Stänk och flikar* (1896) och den frispråkiga dikten ”En morgondröm”, och i synnerhet det tryckfrihetsåtal som väcktes mot densamma och den hätska moraldebatt som följde, framträdde en bild av Fröding som snuskhummer, provokatör och dekadentpoet. Dikten var sjuk och dess författare likaså. Frödings långvariga hospitalisering, inledd ett par år senare, stimulerade andra föreställningar om sambanden mellan psykisk sjukdom och kreativt skapande, och han framställdes allt oftare

som en grubblare och profet. Hyllningarna vid Frödings femtioårsdag 1910 och uppslutningen i samband med hans död och begravning 1911 vittnar om att Fröding då var allmänt erkänd som en av landets absolut främsta författare.

Svängningarna i eftervärldens föreställningar om Fröding är inte mindre tvära eller intressanta. I de tre kapitel som behandlar Frödingbildens konjunkturer från 1911 till idag, visar Nordmark hur Frödings mening och minne varierat i en rik flora av bland annat minnesböcker, biografisk litteratur och forskning. Olika folkrörelsers intressen och förhållningssätt diskuteras, liksom hur olika regioner gjort anspråk på författarens minne. Medan unga modernister på 1930-talet uppfattade Frödings lyriska idiom som ett hinder för förnyelse, har andra senare lyft fram Fröding som en tidig banbrytare för den modernistiska litteraturen. Absurda är de exempel på rasbiologiska vanföreställningar med vilka man försökt bestämma Fröding som en utpräglat arisk typ eller som någon vars konstnärsbegåvning och sexualdrift ansetts berättiga ett mediterrant arv. Till det mer intressanta hör också turerna kring Ida Bäckmanns okonventionella minnesskildring. Hennes bok, som av John Landquist kallades ”ett monument av taktlöshet” (s. 125), beskriver i synnerhet Frödings tid på Upsala hospital. Publicerad första gången 1913 har den fortsatt att fascinera, vilket nyligen utgivna romaner av Sigrid Combüchen och Enel Melberg utgör exempel på.

Nordmark skildrar också utförligt omständigheterna kring den postuma utgivningen av Frödings verk, liksom de förskjutningar som skett i den textkanon med vilken författarskapet representerats i bland annat antologier. Detaljerad och initierad är likaså genomgången av hur Fröding behandlats i den litteraturvetenskapliga forskningen – avsnitt som med fördel även kan läsas som en introduktion till trender och paradigmer i ämnets historia.

Även om Frödingbildens förvandlingar

huvudsakligen tecknas med utgångspunkt i ett traditionellt textmaterial så återkommer Nordmark kontinuerligt till hur Frödings dikt och person gestaltas i andra medier. Tonsättningar, musiktryck, fonograminspelningar och scenframträdanden var redan under 1890-talet väsentliga kanaler för spridningen av Frödings dikt och popularitet. K.G. Ossian-Nilsson noterade 1910 att Frödings läsekrets fick enorma dimensioner om man beaktade de många medier genom vilka hans dikt förmedlades (s. 97) och Nordmark konstaterar att det under jubileumsåret 1960 "var många som läste Fröding men sannolikt ändå fler som lyssnade till hans diktning och såg den dramatiskt gestaltad" (s. 196). I dagsläget kan man förvisso mistänka att det är färre som läser Fröding men relativt många som lyssnar till och är bekanta med hans diktning (Mando Diaos "Strövtåg i hembygden" har för närvarande mer än 25 miljoner spelningar på Spotify). Vare sig historiska eller samtida omständigheter ger med andra ord fog för att tillskriva läroplanernas vidgade textbegrepp någon skuld i fråga om Frödings minskade betydelse i skolan. Vad Nordmarks bok tvärtom visar är att audiella texter och ett multimodalt förhållningssätt alltid borde ha präglat skolans undervisning om Frödings diktning!

Utöver tonsättningar diskuterar Nordmark också Frödings närvaro i radion och televisionen, liksom hur han framställts i andra författares skönlitterära och dramatiska gestaltningar, i utställningar och monument samt på vilka sätt han hyllats i jubileer och hur han använts i den värmländska turistnäringen. Det enda man kan sakna är en grundlig behandling av Frödings förvandlingar i visuellt hänseende, samt ett mer uppdaterat förhållningssätt till de senaste decenniernas medieutveckling. Den samtida Frödingkonversationen är anmärkningsvärt analog och webben nästan helt frånvarande som medieplattform och empiriskt arkiv.

Den mediehistoriska bredd som *Frödings förvandlingar* innehåller utgör emellertid ett värdefullt bidrag inte bara till kunskapen om Frödings kulturhistoria. Metodologiskt är greppet förstås särskilt motiverat i fråga om en författare som Fröding, vilken alltjämt cirkulerat också i ett populärt kretslopp. Men även mer generellt skulle ett sådant pluralistiskt förhållningssätt till litteraturens arenor sannolikt medverka till en bättre förståelse för de sätt på vilka människor i olika tider kommit i kontakt med och bildat sig uppfattningar om litterära texter och författare. Traditionen inom litteraturvetenskapen, att ge företrädare åt akademiskt sanktionerad meningsproduktion har, liksom praktiken att jämföra antalet ord i översiktsverkens författarpresentationer, starka begränsningar i det avseendet. Utblickarna mot i receptionsstudier ofta förbisedda medier och sammanhang, innebär dels att *Frödings förvandlingar* inte är fullt så "traditionellt litteratursociologisk" (s. 13f.) som den utger sig för att vara, dels att andra forskningstraditioner och teoretiska utgångspunkter än de anförda (Bourdieu och historiebruk) med fördel kunde ha utnyttjats, inte minst forskning inom litterär turism och kulturellt minne.

Nordmark ber nästan om ursäkt för att han med *Frödings förvandlingar* producerat ännu en bok om ett redan omskrivet författarskap. Det är onödigt eftersom den utgör både ett värdefullt bidrag till kunskapen om Frödings verkningshistoria och ett välkommet exempel på hur en mediehistoriskt medveten receptionsstudie kan se ut. Historien om författarskapet är väldisponerad och fint berättad även om ett onödigt stort antal korrekturfel stör läsningen och referenserna är olyckligt oprecisa och undanskymda.

Andreas Nyblom

TORSTEN PETTERSSON, SKANS
KERSTI NILSSON, MARIA
WENNERSTRÖM WOHRNE &
OLLE NORDBERG (RED.)
**LITTERATUREN PÅ UNDANTAG?
UNGA VUXNAS FIKTIONSLÄSNING
I DAGENS SVERIGE**
Göteborg: Makadam, 2015, 288 s.

I antologin *Litteraturen på undantag? Unga vuxnas fiktionläsning i dagens Sverige* redovisar litteraturvetarna Torsten Pettersson, Skans Kersti Nilsson, Maria Wennerström Wohrne och Olle Nordberg resultatet av den forskning de bedrivit med Vetenskapsrådet som finansier. Forskarna har var och en via empiriska undersökningar sökt ge svar på projektets övergripande fråga: Vilken ställning har fiktionläsning hos unga vuxna (i åldern 16–25 år)? Och hur ska, med ledning av resultaten, litteraturundervisningen i skolan vara utformad för att locka eleverna till att inte bara läsa och förstå det de läser utan även kunna tolka och analysera litet mer krävande texter? Tyngdpunkterna i projektet har legat på litterär läsfärdighet, (individuella) lässtrategier, förmåga att utveckla omvärldsorientering och självreflexion med hjälp av fiktionlitteratur, samt attityder till läsning och litteratur.

Utgångspunkten, som slås fast i inledningen, skriven av Pettersson, är att fiktionläsning har positiva effekter på personlighetsutveckling och social orientering (även om forskningen inte är alldeles entydig om detta). Redovisningen av forskningsresultaten presenteras i tre olika avsnitt, med de övergripande titlarna 1) "Tolkningens och fiktionens dimensioner", 2) "Lässtrategier, självreflexion, kulturmöten" samt 3) "Attityder till läsning" och sedan avslutas boken med sammanfattningar och rekommendationer. Här finns inte plats att gå in på alla enskildheter eller ens alla uppsatser, annat än mycket översiktligt, så jag väljer att göra

några nedslag, för att försöka ge en bild av vad antologin innehåller och forskarnas resultat.

I avsnitt 1) är Pettersson ensam författare till två kapitel, som handlar om tolkning (av Inger Edelfeldts novell "Utflykt" från 1995) och vad läsarna (eventuellt) fått ut av att läsa några sidor ut första delen av Karl Ove Knausgårds *Min kamp* (2009), som valdes för att den kan uppfattas som såväl fiktion som icke fiktiv/biografi.

Pettersson konstaterar att tolkningsförmågan varierar starkt mellan läsare från yrkesinriktad gymnasieutbildning, högskoleförberedande dito samt från högskoleutbildning. Läsarnas svar på frågor om till exempel fiktionsvärldens sammanhang, symbolisk innebörd och definition av huvudpoäng redovisas med procenttal, vilket riskerar att ge falskt exakta resultat – för vad exakt är exempelvis en adekvat definition av en berättelses huvudpoäng? Pettersson försöker lösa problemet genom att resonera i termer av tolkning som rör sig bortom en alltför stor allmängiltighet. Likaledes resonerar han i termer av adekvat sammanhangsskapande svar, men inte heller här är jag alldeles övertygad om vad ett sådant svar faktiskt är. För en läsare med en annan kulturell bakgrund kan kanske en viss tolkning vara fullt adekvat, men däremot orimlig för en infödd svensk?

Pettersson menar att ointresse eller oförmåga att tolka en berättelse kan bero på att tolkningsförmågan inte sätts på tillräckligt mycket prov. Min erfarenhet av att ha studerat läsarforum på Internet är att många så kallade vanliga läsare inte är intresserade av att lägga ner möda på att tolka berättelser, annat än på en tämligen elementär nivå. Tvärtom tycker många läsare att läsupplevelsen förstörs av för mycket analyserande.

Del 2), om lässtrategier, självreflexion och kulturmöten, innehåller uppsatser av Nilsson, Pettersson och Wennerström Wohrne. I den förstnämnda studie, om unga vuxnas reaktioner på två noveller, deltog endast 22 av de 150 studenter (det vill säga 15 %) som inbjudits till

studien, vilket förstås gör representativiteten skev. Nilsson konstaterar i sin slutsats att ett subjektivt och personligt förhållningssätt till läsning är vanligare bland de undersökta läsarna än ett objektivt och opersonligt, varför de två förstnämnda strategierna bör uppmuntras i undervisningen. På så sätt skapas gynnsamma förutsättningar för ungdomarna att utveckla fler lässtrategier. Man kan förstås undra hur resultatet hade blivit utan det stora bortfallet i studien.

Samma deltagarunderlag finns i Petterssons studie om emotionellt och etiskt engagemang hos målgruppen, så representativiteten i hans underlag är därmed lika klen som i Nilssons. Strävan att försöka nå läsarnas emotionella och etiska engagemang vis-à-vis det lästa är behjärtansvärd, inte minst för att det är ont om studier där forskaren lyckas komma åt läsarnas upplevelser. En brist i Petterssons studie menar jag dock är att läsarnas reaktioner kartlades enbart via verbala omdömen. Det gör ju att den som inte kan verbalisera sina känslor i tillräckligt hög grad inte heller kan uppfattas ha reagerat särskilt känslomässigt på det lästa.

Till del 2) hör även Wennerström Wohneres undersökning av 52 elevers/studenters (från såväl teoretiska som yrkesinriktade gymnasieprogram samt första terminen litteraturvetenskap och lärarutbildningen) upplevelser av Cora Sandels novell "Konsten att mörda" (1960). Här undersöks i vilken utsträckning respondenterna värderar fiktionläsning som en källa till självinsikt. Gymnasieeleverna konstaterade att de i mycket liten grad (10% av dem) såg fiktionläsning som en sådan källa. Inte heller var det många som kunde identifiera sig med berättelsen eller personer i den. I sammanfattningen frågar sig Wennerström Wohnerne med rätta vilken typ av fiktionstexter som skulle kunna beröra respondenterna, när nu Sandels novell i så ringa grad gjort det. Hon ser det faktum att novellen handlar om en kvinna, medan majoriteten av de gymnasieelever som svarade

på enkäten var av manligt kön, som en del-förklaring till resultatet. Jag frågar mig också om det kan vara frågan om ren språkförbist-ring. Hur många av respondenterna hade inte svenska som modersmål, till exempel? Denna fråga dök för övrigt upp i bakhuvudet på mig flera gånger, under läsningen av antologin.

Något annat jag funderade över när jag läste särskilt Wennerström Wohneres i sig utmärkta uppsats i del 2) är om målgruppen, lärare i svenska, verkligen kan tänkas förstå den bit-vis, för utomstående, väl i princip obegripliga narratologiska terminologin. Kan man förvänta sig att lärare vet vad exempelvis en extra-respektive intradiegetisk jagberättare är? Det hade varit bra med en kort förklaring i en eller flera noter.

I del 3) söker forskarna (Nordberg, Wennerström Wohner och Nilsson) komma åt attityder till läsning. Nordberg har givit två gymnasie-klasser (i samma skola) med 18-åringar år 2012 samma uppsatsämne som ett slumpmässigt urval 18-åringar fick år 2000, i en PISA-undersökning. Resultatet av hans undersökning visar bland annat att eleverna i båda undersökningarna ansåg att läsande utvecklar fantasin mer än film och ger en rikare upplevelse, det vill säga resultat som inte överensstämmer med ut-talanden om fiktionläsning som övriga i forskargruppen kommit fram till. Inte så konstigt, med tanke på att de mer negativa resultaten byggde på litteratur som valts ut av forskarna, medan Nordbergs elever fått uttala sig om fik-tionslitteratur i allmänhet. Vidare konstaterar han att färre elever år 2012 kan klassas som "litterärt kompetenta", definierat som förmåga att kunna skapa distans till fiktionstexten och därmed rum för reflexion.

När Nordbergs elevgrupper fått ge exempel på stora läsupplevelser så är det markant hur fantasygenren ökat, från 2000 till 2012 (4 hän-visningar till denna genre år 2000 jämfört med 25 år 2012) och hur klassiker och "ansedda författarskap" minskat (14 respektive 2) men även

”Annan skönlitteratur” (11 respektive 3). Det är också under 2000-talet som fantasygenren fått ett enormt uppsving bland unga läsare, med inte minst Harry Potter, Tolkiens trilogi om Härskarringen och *Twilight*-serien. Detta spelar väl också en viktig roll för det faktum att existentiell reflexion och medveten personlighetsutveckling, i förhållande till läsning, är mycket mindre representerad bland elever 2012. Ett sundhetstecken, kanske: Vore det inte mer oroande om ungdomarna identifierade sig med, och ansåg sig utveckla sin personlighet i förhållande till, alvers, trollkarlar och vampyrers äventyr och världsbild? Nordberg konstaterar att det inte är vare sig brist på läslust eller läsförmåga som är ”problemet” bland unga vuxna, utan att synen på litteratur som enbart underhållning och avkoppling har ökat, på bekostnad av synen på litteratur som något som kan utveckla människan, ge nya perspektiv och utmana fördomar.

Wennerström Wohrnes uppsats i del 3), om tre olika gymnasiegruppers (estetiska programmet, olika teoretiska program vid ett franskt gymnasium i Sverige samt elever från fordonsprogrammet respektive bygg- och anläggning) attityder till läsning, bjuder på en rad intressanta resultat och reflexioner. De franska elevernas attityd till läsning visade sig vara klart mer positiv än de svenska elevernas och den attityden verkade vara inlärd. På de yrkesinriktade programmen, där de flesta var pojkar, uppvisade många istället en starkt negativ attityd till fiktionsläsning. Möjligen kan detta delvis bero på den valda novellen, Edelfeldts ”Utflykt”, som kanske inte är vad en genomsnittlig tonårspojke skulle välja att läsa. Man kan fråga sig hur attityden till läsning hade sett ut i svaren om en fantasynovell istället valts för undersökningen.

I ett avslutande kapitel sammanfattar forskarna så sina resultat och ger rekommendationer till lärare i litteraturundervisning. Pettersson menar i sitt avsnitt att den lärare som

vill utveckla sina elevers tolkningskompetens måste kunna uppfatta elevernas sätt att förstå ett verk. På så vis kan läraren ”öppna porten till den estetiskt anspråksfulla fiktionslitteraturen” (s. 265). Som litteraturvetare vill man ju gärna instämma i det uppbyggliga i denna utsikt. Men jag frågar också – varför? Pettersson slår i antologins inledning fast att det är svårt att bevisa att fiktionsläsning förstärker människors empatiska förmåga, men menar samtidigt att sådan läsning är utvecklande för personligheten och den sociala förmågan. Ett trivialt påpekande, men: Jag betvivlar att världens alla litteraturvetenskapliga institutioner i extra hög grad utmärker sig för att hysa empatiska och socialt begåvade lärare och forskare.

Wennerström Wohrne påpekar i sin slutreflexion att attityden till fiktionsläsning, enligt hennes resultat, är en konvention som människor tillägnar sig, genom att läsa och delta i litteraturundervisning. Hon konstaterar vidare ett avsevärt glapp mellan å ena sidan gymnasieskolans idealistiskt hållna styrdokument om skolans litteraturundervisning och å andra sidan elevernas inställning till fiktionsläsning. Elevernas ofta negativa attityd gör det svårt att se att fiktionsläsning kan spela någon viktig roll för deras personlighetsutveckling och omvärldsorientering.

Nilsson menar att det är viktigt att lärarna har kunskap om hur olika lässtrategier och tolkningar kan användas för att stimulera läsintresset. Hon förordar litteratursamtal i grupp, som kan fungera utvecklande för tolkning och läsupplevelsen.

Nordberg har en mer positiv syn på sina elevers attityder till läsning och menar att de, trots konkurrens från digitala och sociala medier, har en positiv inställning till fiktionsläsning i tryckta böcker. Litteraturlärares viktigaste uppgift är att hjälpa eleverna att föra upp diskussioner och analyser från personlig läsning till en högre form av litterärt medvetande. Nordberg poängterar vidare att det är viktigt

att elever redan från tidig ålder får träna sig att diskutera och tolka det lästa, inte bara räkna sidor. Det är en fin tanke, men den kan nog också spegla en idealbild av skolan. I många fall handlar det helt enkelt om att lära barn att läsa, över huvud taget.

I bokens näst sista stycke skriver Nordberg att behovet av fiktion kommer att stå sig i framtiden, det ligger i människans natur och är en del av hennes kognitiva utveckling. Ja, förvisso. Men fiktion och berättande kan ske på många andra sätt än just via fiktionslitteratur (i tryckta böcker). Det vore intressant med en undersökning om unga vuxnas attityder till och användning av fiktion i ett bredare perspektiv: som fiktionsläsning men även via film, serier, spel, med mera. Fiktion och berättande är ett grundläggande mänskligt behov, men hör det behovet ihop med tolkning av mer svårforcerad litteratur? Den frågan får ställas i någon annan undersökning.

Petra Söderlund

ROBERT W. RIX (RED.)

**MELLEM ÅND OG TRYKSVÆRTE.
STUDIER I TRYKKEKULTUREN OG
DEN ROMANTISKE LITTERATUR**

Köpenhamn: Museum Tusulanums
Forlag, 2015, 201 s.

Ett sätt att komma ifrån den seglivade myten om det romantiska geniet är att närma sig romantikens litteratur med en kombination av sociologiska, bibliografiska, bokhistoriska och textkritiska perspektiv, och låta dessa perspektiv bli verksamma vid tolkningen av enskilda romantiska texter. De senaste decenniernas anglosaxiska forskning har givit nya impulser till romantikstudiet genom att bland annat studera de sociala processerna bakom romantikernas skrivande och publiceringsstrategier, förlagens betydelse för utgivningen och spridningen av litteraturen, författarrätten, layout-

ens betydelsebärande funktioner, skrivandet som en process och utgivningspraktikerna som pusselbitar i formeringen av nationalstaten – för att nämna endast några viktiga teman. Antologin *Mellem ånd og tryksværte. Studier i trykkekulturen og den romantiske litteratur*, redigerad av Robert W. Rix, är ett försök att omsätta dessa perspektiv i konkreta verkanalyser. Förutom redaktörens inledande presentation av fältet innehåller antologin sex bidrag behandlande danska, engelska och svenska romantiska författarskap.

Jens Bjerring-Hansens artikel är ett försök såväl att granska Ludvig Holbergs betydelse på bokmarknaden under den danska litteraturens guldålder 1800–1870, som att i Franco Morettis efterföljd ”fjärläsa” litteraturen under den aktuella perioden. William St Clair står som ett viktigt teoretiskt stöd, men lika påfallande är Bjerring-Hansens förankring i äldre dansk bokforskning, särskilt Henrik Horstbøll. Inspirerad av St Clair argumenterar Bjerring-Hansen för en litteraturhistorieskrivning som utgår från de böcker som faktiskt blev lästa under en viss period (i motsats till exempelvis ”författarparden”, som utgår från kanoniserade författarskap). Bjerring-Hansen undersöker några viktiga faktorer bakom Holbergs ställning som en av de bäst säljande författarna i Danmark under 1800-talet, däribland pris, författarrätt, format och bokens industrialisering. St Clairs tanke om ”censorship of price” (böckernas spridning begränsas av bokpriset, som i sin tur kan påverkas av bland annat tillgången till papper och författarrätten) leder Bjerring-Hansen till slutsatsen att en av anledningarna till att *Peder Paars* (1719–1720) var så tilltalande för förlagen var att Holberg var avliden och att förlagen följaktligen inte behövde betala för rättigheterna.

I Klaus Müller-Willes artikel belyses bokteoretiska frågor; boken som medium uppmärksammas med exempel ur Johan Ludvig Heibergs och Søren Kierkegaards utgivning.

Müller-Wille visar hur böckernas typografiska utformning samspelar med deras innehåll, och hur medvetenheten om boken som medium avspeglas i bokens layout. Heiberg och Kierkegaard står för två tämligen olika strategier i den litterära offentligheten. Heibergs intresse för böckernas utformning gör att han bemödar sig om att trycka påkostade utgåvor med vackra ramar och initialer. Den unge Heiberg kan till och med använda typografin i satiriska syften, som i *Ny A-B-C Bog i en Times Underviisning till Ære, Nytte og Fornøielse for den unge Grundtvig* (1817), vars satiriska verkan genereras genom allusioner på äldre typografiska mönster, vanliga i Grundtvigs publikationer. För den sene Heiberg är det däremot bokens varukarakter som står i centrum, till såväl innehåll som form. Då är det i stället Kierkegaard som använder satiren mot Heiberg, till exempel i skriften *Forord* (1844), som består av nio förord och där uppmärksamheten riktas mot att boken blivit en vara på den litterära marknaden, vilken allt mer domineras av andra aktörer än författaren. Müller-Wille argumenterar för att skillnaden mellan Kierkegaards och Heibergs förhållande till bokmediet är tätt sammanbunden med olikhet i språksyn. Kierkegaard kritiserar ”Heibergs estetiska visioner som oftast bygger på idén att förena tecken och innehåll, materia och and[e] i en dialektisk syntes”, varvid Kierkegaard ”utnyttjar allusionen till bokens yttre för att utveckla ett motsatsförhållande mellan and[e]n och bokstaven som inte kan övervinnas” (s. 86).

Petra Söderlund visar, med stöd i sin avhandling *Romantik och förnuft. V.F. Palmblads förlag 1810–1830* (2000), hur akademiska tryckeriet i Uppsala finansierade den ambitiösa, men föga lönsamma utgivningen av romantisk litteratur genom publicering av böcker som användes i undervisningen på olika nivåer; däremot undveks mer folkliga skrifter, vilka skulle ha inneburit en skada för förlagets kulturkapital. Söderlund betonar betydelsen av nätverk, vilka

fick kompensera för avsaknaden av infrastruktur inom bokbranschen.

Robert W. Rix granskar i sin artikel publiceringsförhållandena kring William Blakes text *The French Revolution*, som finns bevarat i ett utgivet korrektur, tryckt 1791 hos Joseph Johnson i London. Rix argumenterar för att Johnson stoppade utgivningen i en akt av själv-censur, något som, hävdar Rix, gjorde att Blake därefter huvudsakligen valde att själv trycka sina verk – en strategi som i sin tur bidrog till att hålla honom utanför den kommersiella bokmarknaden.

I Simon Frosts artikel framstår närläsningen som en romantisk kvarleva. Frost menar att litteraturforskningen i högre grad borde rikta sin uppmärksamhet mot ”texternas sociologi” (för att tala med D.F. McKenzie) och ”socialiseringen av texter” (för att använda Jerome J. McGanns vokabulär). Själv väljer han att följa dels några adaptationer och transcederingar av *Robinson Crusoe* genom historien, dels diskutera hur de olika utgåvorna inverkat på receptionen av verket. I stället för förhållandet mellan läsaren och texten fokuserar han relationen mellan läsaren och den aktuella utgåvan, med syftet att utröna om det finns ett mönster i de olika läsningarna. Betydelsen av att avkoda texten som ett materiellt objekt får en tydlig illustration genom Samuel Taylor Coleridges läsning av ett textställe i *Robinson Crusoe*: Coleridge gör stor poäng av ett semikolon, som förvisso finns i den utgåva som han använt, men som där ersatt ett kommatecken från originalupplagan.

I den avslutande artikeln diskuterar Peter Simonsen Coleridges tendens att ständigt arbeta om sina skrifter som ett försök att närma sig det sublimala, där ”sublimt” förstås i Coleridges användning av ordet som en retorisk effekt vid läsning, ett överväldigande möte med det outsägliga, som genererar en icke totaliserande, ständigt framskridande process. Analysen utgår från Coleridges dikt ”Frost at

Midnight”, som föreligger i tio olika versioner, varav två med väsentligt olika slut. Historiskt har än den ena, än den andra versionen givits företräde. Inspirerad av McGanns tanke om ”radiell läsning” – en analysmetod för kontextuell läsning, som tillåter dikten att förbli en instabil, oavslutad process – försöker Simonsen i stället läsa *mellan* versionerna.

Mellem ånd og trykswærte erbjuder överlag en tänkvärd läsning som torde kunna fungera som teoretisk inspiration för fler än endast romantikforskare. Den geografiska spridningen bland bidragsgivarna och studerade ämnen är högst välkommen. Något iögonfallande är dock den sneda könsfördelningen i antologin, som finns såväl i det undersökta materialet som bland bidragsgivarna: åtminstone en redaktionell reflektion kring den manliga dominansen hade varit önskvärd. Antalet flagranta korrekturfel är större än vad man skulle kunna vänta sig i en bok som fokuserar frågor kring tryckkultur. Glädjen över egna arkivfynd borde ibland ha dämpats av en avstämning mot rådande kunskapsläge.

Det är välmotiverat att frigöra romantikforskningen från de romantiska författarnas egen retorik; att försöka göra det genom en korsbefruktning med tryckkulturstudier är en högst rimlig väg. Som ofta vid paradigmskiften lurar dock faran att de goda ansatserna riske-

rar att leda till viss blindhet för föregångarnas bidrag och okänslighet för det studerade materialet. Sålunda reagerar jag med förvåning på vissa av Rix kategoriska utsagor (varav denna ensam får utgöra ett representativt exempel): ”Romantikens tekster var ment som kommersielle produkter.” (s. 17) Det hade räckt med ett ”også” i denna mening för att undvika en förenkling och reducering av romantiska verk till blotta varor på en litterär marknad. Det vore olyckligt om romantikforskningen svängde från den ena ytterligheten över i den andra: strävan efter att frigöra romantikforskningen från romantikens egen ”ideologi” får inte leda till att man blir okänslig för de romantiska texternas särskiljande drag.

Dessa reservationer förtar ingalunda intrycket att den perspektivrika antologin *Mellem ånd og trykswærte* utgör ett värdefullt bidrag till romantik- och litteraturforskningen överhuvud, såväl genom de många forskningsrön som den presenterar som genom den välkomna metodologiska förnyelsen till vilken den manar. Man kan bara önska att fler liknande studier följer och med dem en fördjupad diskussion av den kunskap som de nya forskningsfrågorna renderar.

Ljubica Miočević